

Szigeti Lajos Sándor
AZ UTOLSÓ TÁNC:
A LEGMÉLYEBB VIGASZTALANSÁG (II.)*
 Két Baka-vers üzenete

Az ember sorsa: az, hogy nincs múlt, nincs jövő kárhozat nélkül, le kell mondanunk minden kapaszkodóról, esélyről az üdvözülésre – ez fogalmazódik meg egy másik hasonló versben, a *Mefisztó-kerिंगő*ben is, amely a Baka-életműben nem csak a *Halálbolerónak*, de a *Trauermarschnak* is párverse, társverse. A *Döbling* című kötet *Mefisztó-kerिंगő* című ciklusának nyitóverse az utóbbi, a cikluscímadó mű pedig a záróvers. A két mű motivikus szempontból is szoros kapcsolatban áll egymással, előbbit a trombita „tratatatam”-ja tagolja különböző egységekre, utóbbit pedig a Sátán hegedűje motívum ismétlődése. Mint Nagy Gábor írja: „Előbbiben a gyászmenet válik dionüszoszi forgataggá, utóbbiban a bál kap szorongatóan sejtelmes hangulatot a hegedűs Sátán közbelépésével. S a *Mefisztó-kerिंगő* harmadik szakaszában a bálra szinte rázúdul a *Trauermarsch* halál-látomása, de itt nem égi, hanem föld alatti szférából lép ki a halál.” (Nagy, 93.) A Gustav Mahler emlékének ajánlott *Trauermarsch* egyszerre gyászmenetvers, haláltáncvers, Monarchia-sírató és modern apokaliptika: „Tratatatam, tratatatam, tratatatam... / Közeledik a gyászmenet, / a réztücsökciripelésben / nyikorognak gyászkerékek, / s mint körfűrész, forog a hold, / csillagon – görcsön – felsikolt, / hasad a deszka-éj, az ében, / szekercecsattogás – ki épít / ravaltalt vagy vesztőhelyet? / Trombita-csiganyálás rétek, / közeledik a gyászmenet, / gyászkancaján üget az élen / a tábornok, a hölgyek arcán / gyászfátyol-napfogyatkozás, / huszárok mentéjén a sújtás / szögesdrót, zúzmaralepett, / trombita harsan – réztücsök, / gyászarkangyal suhog az éjben, / lebeg a gyászolók fölött, / óceánjáró-nyelv ütődik / fogsora jéghegyeibe, / állnak cselédlány-dunya boglyák / trombita-csiganyálezüstben, / rulettgolyó-hold fut az égen, / csillagzsetonok halmait / söpri maga elé az Isten, / és réztücsökciripelésben – / bakján a Sarkcsillag a lámpa – / úszik a gyász-Göncölszekér. / A tavak ablakát betörve, / mint szétduzzant pezsgőspalack, vízmélyig gomolyog az éj.” Tulajdonképpen hasonlóan démonikus képpel és metaforikával találkozunk a *Mefisztó-kerिंगő*ben is, amelyben fokozatosan úszik egymásba a bál és az emberi (sátáni) alakot öltő temető apokaliptikus képe:

* A tanulmány I. részét 2001/4. számunkban közzeltük.

És most a Sátán hegedűje
a brácsát nagybögőt leinti
s a nyálzó klarinétvisítást
a párok döbbenten megállnak
de nem bír tiltakozni senki
mert ólomsúlya lett a túllnek
s a hölgyek izzadt szirmai
mint pázrás közben megfagyott
csigák tapadnak össze és
belőlük mégis oly bizsergés
fut szét a tagokba
hogy koszorúvá borzolódik
a hajzatuk s a férfitestek
drótvégen lógó bábui
szikrák kék záporába vesznek

S rákezd a Sátán hegedűje
végigcsusszan a húrokon
a vonó és kettérepednek
a tükrök ablakok s a serleg
a kézből szétszilánkozik
bor fröccsen és brokát hasad
függöny hullámlik mintha úri
szél fújna arkangyalhajat
a táncosok riadtan állnak
de egyszercsak középre lebben
az első pár s a szerteáradt
zenére lassan körbering
és mind akik e jelre vártak
felbolydult izgatott seregben
forogni kezd a többi mind

S húzza a Sátán hegedűje
líheg a nagybögő a brácsa
a klarinét lohol nyomába
remeg a bálterem remeg

s vonagló kékes ajkait
széjjelnyitja a temető
odvas fogai sírkövek
vacogva villannak elő
örvénylik részegen a valcer
míg a föld megundorodik
és gyomortartalmát kihányja
csontváz-szerpentin koponya-
konfetti esőzik a bálra
és örvénylik aranyfog rendjel
a holtak fölkaavart pora

S vonít a Sátán hegedűje
nyüszít a brácsa felsikolt
a klarinét hörög a bőgő
élők között kering a holt
A. Nagykövetné s B. A császár
ébenfa mellett rőt virágszál
a parketten száguldozik
C. Államelnök görbe lábu
nejét forgatva Noszferatu
mily szép nyak elábrándozik
s mint hattyúdöggel a kanális
fagylaltszinű ruhákkal máris
felhabzik forr a bálterem
s bár túlcsondul megállni nem
engedi a szilaj keringő

S húzza a Sátán hegedűje
húzza de egyszercsak leinti
a nyálzó klarinétvisítást
a brácsát nagybőgőt megállnak
a párok már nem járja senki
s míg izzadt tagjaik kihűlnek
s csak lihegésük hallani
a Sátán meghajol kopott

frakkját végigsimítja és
 eltűnik s ekkor új bizsergés
 fut szét az elzsibbadt karokba
 rogyant lábakra folytatódik
 a bál s a nő- és férfitestek
 drótvégen rángó bábu
 új táncok mámorába vesznek

Mint látható, a Sátán eltűntével nem nyerik vissza szabadságukat a táncolók, továbbra is egy náluk nagyobb hatalom mozgatja őket. Az utolsó versszak kezdése – „S húzza a Sátán hegedűje / húzza de egyszercsak leinti” – felidézheti bennünk Vörösmarty Mihály *Vén cigányának* utolsó versszakát, amely így kezdődik: „Húzd, – de mégse”; mintha ironikusan azt sugallná, hogy a vén cigány helyett nekünk már csak a hegedűs Sátán maradt, ezredvégi haláltáncot járó utolsó bálzóknak. Nagy Gábor jegyzi meg, hogy a verset erősen démonikus jellege a magyar irodalom több jelentős művével is rokonítja. Arany János a *Tengeri-hántáshoz* fűzött jegyzetében maga nevezte ugyanis „daemoni”-nak a muzsikát, amit Ferkó hall; *Az ünneprontókban* a démoni zene hatására elvesztik a fejüket a táncolók: „A táncosok arcán vérkönyű hull: / De a láb még egyre bokázza vadul, / Viszi a tánc ördögi kedve.” S szinte a *Mefisztó-kerिंगő* zárata is lehetne: „Úgy táncol el, egy bős harci zenére, / (Mondják, a pokol tüzes fenekére) / Az egész őrjüngő csoport.” De említi Nagy Gábor Arany haláltánc-balladáját, a *Híd-avatást* is. (Vö. Nagy, 94.) Ady több verse is előzménye a más Baka-versben is, például a *Háborús téli éjszakában* uralkodó démonikus hangulatnak (elemzése: Szigeti, 150-177). A *Síjja régi babonának* című versben a zene és az árnyak kavargása tematikusan is hasonló szerepű; a *Lédával a bálban* befejező szakaszában a táncoló párnak olyan démonikus ereje van, mint a Baka-versben a hegedűs Sátánnak: „Elhal a zene s a vig teremben / Téli szél zúg s elalusznak a lángok. / Mi táncba kezdünk és sírva, didegve / Rebbenek szét a boldog mátká-párok.” Itt jegyzem meg, hogy maga a költő, Baka István is hasonlóan nyilatkozott: „Én nem démonikus, inkább démonokra érzékeny, szorongásos ember vagyok. Szorongásaim növelik démonikussá a belső valóságot, látomásaimat.” (Darvasi, 6.) Lényeges funkciója lehet annak, hogy itt éppen hegedűről van szó a versben, a hegedű ugyanis, amely Apollón lantját helyettesítve lehet költészet-jelkép is, megjelenhet a halál attributumaként is. Példa erre Peter Brueghel *A halál diadala* című képe, amelyen – épp a középkori haláltánc motívumát idézve – a zenélő fiatal szerelmespár mögött a csontváz ké-

pében megjelenő Halál játszik a hegedűjén. A Bakának (is) mintát jelentő Juhász Gyula pedig saját költészetének szimbólumaként említi *Epilogus* című versében: „Elhantolt álmaim zokognak / A horpadt öblű hegedűn.” Mefisztó, a Sátán öröktől fogva létezik és akárhol, akárhogya is kerekednek rajta fölül az égi erők, hatalmas van: lelkeket tart a kezében, hideg, kopottas és mégis félelmetes, megbabonázó, magához láncoló ereje van.

Baka verse az oly sokszor feldolgozott, szinte mítosszá terebélyesedett motívumot, a Sátán bálját eleveníti meg. Tobzódó, örült agónia ez. A zene, „a Sátán hegedűje”: hatalom. Hangja megfojtja az öntudatot, a félelmen, a dermedtségen át vezeti az agyat egy tébolyult extázis felé, amelynek végén ott vár a halál. Összetett szimbolika jellemzi a verset, mélyen gyökerező jelképekből tűnik elő az az egy mondatlall meghatározhatatlan determináltság, amely elvesz minden célt, mely előtt fejet hajt, fejet kell hajtson az ember. De ki látja előre ezt az eleve elrendelt sorsot? A belső üresség, a lélek helyén tátongó űr az, ami kiöli a jövőbelátás képességét az emberből és pontosan ez az, ami eleve kárhozatra ítéli. Mintha csak ismét Bulgakov *Mester és Margaritájának* bálján kerülnénk bele egy eksztatikus körbe, csakhogy itt nincsenek Maragariták, nincs, ami menthető lenne, ami érdemes volna a valódi újjászületésre. Ez az újjászületés valamiféle jéghideg, fekete, bénító esemény. A vers kezdete a Sátán belépője. Csakhogy: kivel is találkozunk? Hiszen a címben Mefisztó, a versben a Sátán szerepel, más-más képzetköröket is bekapcsolva a vers intertextualitásába. A Mefisztó név irodalmi alkotásokat juttathat eszünkbe: Marlowe *Doktor Faustusa*, Goethe *Faustja*, Madách *Tragédiájának* Luciferé, Thomas Mann *Doktor Faustusa* és Klaus Mann *Mefisztója*. Az eredeti név Mephistopheles, a Sátán egyik megjelenési formája, a hét főördög egyike, a második a bukott angyalok közül, az elnevezés valószínűleg héber elemekből áll, de értelme bizonytalan („romboló hazug”, „a jó elpusztítója”). A Sátán megnevezés egyértelműbb a keresztény hagyományban: az Ószövetségben e név ellenfelet jelent, aki a régi hagyomány szerint a mennyből bukott alá irigysége és gőgje miatt. Egy héber mítosz szerint a teremtés harmadik napján Isten fő arkangyala, egy Lucifer nevű kerub: a „Hajnal fia” az Édenkertben járkált csillogó ékszerekkel, Isten minden népek őrzőjévé tette. Egy ideig szerényen viselkedett, de hamarosan eluralkodott rajta a gőg. „Egyenlő leszek Istennel” – mondta, mire Isten alávetette őt a Földre, majd a Seolba. Zuhanás közben úgy fénylett, mint a villám. A mítosz nyomai fellelhetők a Bibliában is (Iz 14,12-15; Ez 28,11-19; Lk 10,18; 2Kor 11,14; Jel 12,9.). A héber mítosz eredetileg egy egyszerű allegória: Hélél ben Sáhár („hajnal fia”) a Vénusz bolygó volt, ezt vegyítették Phaetron görög mítoszával. (Ezt a

hagyományt őrzi több apokrif irat is, köztük a János evangélistának tulajdonított és Nikodémus apokrif evangéliuma is, amely Jézus pokolraszállását írja le, amelynek során a Sátánt béklyóba kötözte.) A Biblia a Sátánt nagyon is eleven, hús-vér személynek tartja, aki például alkut köt Istennel Jób elnyerésére (Jób 2, 1-7) vagy megkísérti a pusztában imádkozó Jézust (Mt 4,1-11).

A vers kezdete a Sátán belépője, de az egész vers és minden versszak „És”-sel kezdődik: mintha valaminek a folytatása lenne, mintha az örök körforgást, az állandóságot, a ciklikusságot akarná hangsúlyozni a szöveg. Egy bálon vagyunk tehát. A belépő pillanatában minden elnémul, érezzük: az élet megállt, az idő megszűnt előrehaladni. Marionettbábu mindenki, jeges dermedtség önti el a szíveket, csak egyvalami hiányzik: a felismerés. A magyarázat a történet miéértjére senkiben nem tudatosul, a sátáni erő megfélemlít, de azután a zene – a letről, mélyről áradó erő – elragadja a ridegsége, hidegsége ellenére fülledt erotikájával az embereket és minden döbbenet, ráébredés elmarad. A második szakaszban a sátáni hegedű vészjósló megszólalása elindítja őket a halál felé: „kettérepednek a tükrök”. Kettétörik az élet, meghasad az egyéniség, darabokra hull, az én mint egész – megsemmisül, eltűnik az önrendelkezés lehetősége és szabadsága. „Bor fröccsen” – bor, vér, Jézus, Isten – a sátáni és isteni eszmék öröktől való összefüggése benne van e két szóban. Kiömlik a bor, megszűnik létezni az Istenhez, az értékekhez fűző vékony fonal, de a dermedtség még ott vibrál egy pillanatig a levegőben. Erőfeszítések árán ugyan, de még ott van az utolsó lehetőség: visszalépni, elutasítani a gonosz tobzódását, ezt az örületet, a lélek eladását (Mefisztó neve a címben utalhat erre az alkura is: a lélek eladására a Sátánnak, de itt nincs fizetség, még csere, meg egyezés sincs). Erről a pontról még vissza lehetne térni az életbe, az ember keresztútnál áll. És ebben a pillanatban áttörnek a gátak, elemi erővel tör föl a túlvilági, pokoli orgia, megkezdődik a Mefisztó-keringő, az ember feltétel nélkül, öntudatát háta mögött hagyva, révülten áldozza magát a Sátánnak. Félelmetes örvénnyé alakul a tánc, amely áthidalja az élet és a halál közti szakadékot vagy még inkább azt a masszív falat dönti romba pillanatok alatt, amelyet élet és halál, a megtisztulásra való esély és a már elkárhozottak kényszerzubbonyba belefeszített, palackba zárt vérfagyasztó ereje közé emelt valamiféle magas, fenséges erő.

Öntudatlanság: az ember a Sátán kezében félelmetes fegyverré válik önmaga ellen. A gonosz őt használja fel bebörtönzött erőinek kiszabadítására, hogy aztán azonnal befonja, beléjük olvassza. Kiáramlik a halál, elönt mindent az elmúlás hamuja, a rothadó anyag körbeveszi a még élő, egyre gyorsabban örvénylik a tánc, ájulásig, félelmetes vízióig fokozódik, forog, rikolt a világ. A harmadik sza-

kasz képei ezt a tébolyultan örvénylő, és közben jéghidegséggel átitatott erőkitörést ábrázolják. A hegedű-motívum lassan változik. Egyre magabiztosabbá válik a hang, egyre erősebbé. Energiát szív magába a halál. A képek egyre inkább ziháló lélegzetre, kapkodó, megrészegült lihegésre emlékeztetnek, túlsúlyba kerülnek a sátáni, elkárhozott világot megjelenítő mozzanatok. Köztük villanásszerűen jelennek meg a tánc képei, az öntudatlanságba zuhant ember belesüllyed a kárhozatba: „míg a föld megundorodik / s gyomortartalmát kihányja...”. Beteljesedik az élet és halál keveredése, a zene eléri tetőpontját: „S vonít a Sátán hegedűje / nyüszít a brácsa felsikolt / a klarinét hörög a böggő...” Az életben, az emberi társadalomban hatalmasok – nagykövet, császár, államelnök – jelennek meg, de csak bábok, üresek, mind egy-egy betű csupán: teljes személytelenséggel. Az egyik felesége a másikkal, a halálban elvész a mondvacsinált rang, eltűnnek az ember által saját maga számára kialakított kategóriák. Valódi tudata csak magának a Halálnak van. Megjelenik a vámpír, általa az élőkől majd örök bolyongó holtak lesznek s kerülnek így végleg a Sátán kezébe, elveszítik a megnyugvás lehetőségét. Tobzódik a tánc, beteljesedik a sátáni akarat. Az ötödik szakaszban hirtelen, minden átmenet nélkül vége szakad a táncnak. A Sátán maga inti le a zenét. Az a megdöbbenő, hogy mennyire antropomorfizáltan jelenik meg (ez a mozzanat is Bulgakov Wolandjára látszik mutatni): „a Sátán meghajol kopott / frakkját végigsimítja és / eltűnik...”. A fenti képet két olyan gondolat fogja közre, amely igazán megdöbbenőtvé teszi a verset, némiképp átértékelve annak eddigi jelölését: „... megállnak / a párok már nem járja senki / s míg izzadt tagjaik kihűlnek...”. Ez a pillanat a tényleges halál pillanata az ember számára: a tánc utáni felhevültség realista képe csak vékony hártya a mélyebb metaforán: a kihűlő tagok, a kihűlő test maga a halál. A keretkép második része, az utolsó hat sor egyértelművé teszi a Sátán teljes győzelmét. Az „új bizsergés” már valami más, mint eddig: az élőkől holtak lettek, az elkárhozottak birodalmában vannak örökre. Így válik teljessé a felvillanó Noszferátu-kép. Tegyük hozzá: lényeges funkciót ad Noszferátunak, hogy ő az egyetlen, akit nevesít a költő, hiszen egyébként – mint a haláltáncokban szokás – csak rangok szerepelnek, a nevesített vámpír pedig új áldozatokról ábrándozik. Még egy apró, de annál fontosabb mozzanata e résznek, amely újabb felismeréshez vezet: „nyálzó klarinétvisítás” – hangzott el ugyanez a jelző az első szakaszban az élet zenéjének megszólaltatásakor, és most, az utolsó szakaszban ugyanez a jelző a halál zenéjére vonatkozik. Először úgy tűnt, az élet dimenziójától haladtunk és kerültünk át a haláléba, most azonban tudatosulhat bennünk, hogy az élet és a halál képe megegyezik: az üres élet már eleve a Sátán kezében volt, eredendően joga volt a

gonosznak a lelkekre. Minden reménységűgár összetört így visszamenőleg. Itt, a keresztútnál hiábavaló lett volna a próbálkozás, mindenfajta ellenszegülés. A halál már nem más, mint a Sátán eddig is meglévő hatalmának tudatosulása, nyílt színen való elismerése, és a tényleges beleolvadás. Mindig is ő irányított a háttérből. Ez a hirtelen reményvesztés az, amely visszamenőleg eltöröl minden sejteni vélt kapaskodót és a beletörődést vonja maga után. Vigaszunk legfeljebb maga a zene és a költészet lehet, úgy, ahogy a reménytelenségen túli remény elől Thomas Mann sem tudott kitérni. A már említett *Doktor Faustus*ának főszereplője, Adrian Leverkühn, tragikus sorsú zeneszerző voltaképpen „Schönberg második korszakának zenei formájában, a dodekafónia eszközeivel alkotja meg nagy művét. A dodekafónia nem a hagyományokkal való teljes szakítás jegyében született, célja a lényeg lehető legtömörebb kifejezése (ebben Liszt öregkori törekvéseinek beteljesítője).” (Rónay: 328.) Az ördöggel való egyezsége arra ítéli Adrian Leverkühnt, hogy noha a tökéletes zenei tudás birtokába kerül, az embereket nem szeretheti. Leverkühn azonban éppen a nagy műben nem tud teljesen engedelmessé válni az ördögi egyezés parancsának, nem tudja megfékezni expresszív kitöréseit, mint Baka István idemutató verseiben, nála is „a legmélyebb vigasztalanságból mégiscsak kicsirázik a remény”. A *Doktor Faustus* végkicsengése legalábbis erre látszik mutatni: „Ez a reménytelenségen túli remény lenne a kétségbeesés transzcendenciája, nem ellene elkövetett ámulás, hanem az a csoda, amely túlmegy a hiten. Hallgassátok csak a befejezést, hallgassátok velem: egyik hangcsoport a másik után lép a háttérbe, és ami megmarad, amiben a mű kicsendül, egy cselló magas g-je, az utolsó szó, a pianissimo szünetjelekbe belevesző, elszálló hangja. Aztán már semmi sincsen, csak hallgatás és éjjel. De ez az utórezgéseivel a hallgatásba akaszzkodó hang, amely már nincs, amelyet már csak a lélek hall, és amely a gyász kicsengése volt, többé nem az, megváltoztatja értelmét, és fényjelként világít az éjszakában.”

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Biedermann, Hans: Szimbólumlexikon. *Corvina*, 1996.; Darvasi László: „Nem tudok egy gonosz Istenben hinni”. Beszélgetés Baka Istvánnal. *Magyar Napló*, 1990. ápr. 26. 6.; Fried István: Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról. *Tiszatáj Könyvek*, Szeged, 1999.; Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György: Jelképtár. *Helikon Kiadó*, 1995.; Keresztyén bibliai lexikon. Szerkesztette: Dr. Bartha Tibor. *Kálvin Kiadó*, 1995.; Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”. Baka István költészete. *Kossuth*

Egyetemi Könyvkiadó, Debrecen, 2001.; Rónay László: A huszadik századi zene és irodalom fejlődésének párhuzamos jelenségei. In Szabálytalan arcképek. *Szép-irodalmi Könyvkiadó*, 1982.; 311-343.; Szepesi Attila: A cella. *Tiszatáj*, 1996. 9. 20-21.; Szigeti Lajos Sándor: (De)formáció és (de)mitologizáció. Parabolák és metaforák a modernitásban. *Suprasegmentum*, 2000.; Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Szerk.: Pál József és Újvári Edit. *Balassi Kiadó*, 1997.

A kisoroszi házban